

1897 Tokat Ermeni Olayının Dış Basına Yansımaları ve Olayın Gerçek Yüzü

H. Baha ÖZTUNÇ *

Özet

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonunda yapılan “Ayastefanos” ve “Berlin” antlaşmaları ile birlikte Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkarılan “Ermeni Meselesi” gerek Osmanlı Devleti’ni, gerekse bu meselenin müsebbipleri olan Batılı Devletleri uzun süre meşgul etmiştir. Bu devletler, Osmanlı Devleti aleyhine kurulan çeteci Ermeni Komiteleri’ne destek vermişlerdir. Ermeni Komiteleri’nin yaptıkları her türlü karışıklık hareketleri, Osmanlı Devleti içerisindeki misyonerler ve yabancı okullar tarafından desteklenmiştir. Batı basını, ortaya çıkan olaylardan 1897’de Tokat’ta meydana gelen hadiseyi de Ermenilere karşı yapılmış gibi göstererek, bu büyük oyundaki rollerini ustalıklarla yerine getirmiştir. Osmanlı Devleti, yapılan bütün bu propagandalara karşı dış basını takip etmiş, çarpıtılan haberleri tashih yoluna gitmiştir.

Anahtar Kelimeler: 1897, Tokat, Ermeni Komiteleri, Misyonerler, New York Times.

1897 Tokat Armenian Affair’s Reflections to External Media Andreal Face of the Affair

Abstract

After the second half of the XIX. Century; “Armenian Issue” which was given rise at the end of the 1877-78 Ottoman Russia War by the treaties of “Ayastefanos” and “Berlin”; kept not only Ottoman Empire but also western states which were the real provokers of the problem engaged for a long time. These countries supported Armenian Committees which were established against Ottoman Empire. All kinds of disorders committed by Armenian Commitees were supported by all of the missionaries and foreign schools in Ottoman Empire. Western press presented the event which occured in Tokat in 1897 as if Armenians was targetted by this event and thus they carried out their roles in this great

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, bahaoztunc@hotmail.com.

scam successfully. Ottoman Empire followed external press in the face of such a propoganda and tried to revise the distorted news.

Keywords: 1897, Tokat, Ermeni Committees, Missioners, New York Times.

1-Giriş

Tarihi gerçeklerle örtüşmeyen sözde “Ermeni Soykırımı”, son yıllarda ülkemizi uluslar arası arenada sıkıntıya sokmak isteyenler tarafından sıklıkla gündeme taşınmaktadır. Hatta, Fransa İsviçre ve İsveç meclislerinde ”Soykırım Yasa Tasarısı” Ermeni lobilerinin çabaları ile kabul edilmiştir.

Şüphesiz hiçbir dayanağı olmayan bu iddialar, karşımıza bugünün bir sorunu olarak çıkmamıştır. Osmanlı Devleti’ni paylaşmak isteyen devletler bundan yüz yıl öncesinde de bu konuyu kendi çıkarları doğrultusunda dile getirmekteydiler.

Bu çalışmada, 1897 yılında Tokat’ta yedi yüz Ermeni’nin öldürüldüğünü iddia eden bazı Amerikan ve Avrupa gazetelerinin gerçekleri nasıl çarpıttığını; Ermeni halkının nasıl kullanıldığını ve Osmanlı topraklarını paylaşmak isteyen bu devletlerin bu olaylardaki rollerini göstermeye ve bu dönemde Tokat’taki Ermenilerin yaşantılarından bazı kesitler sunmaya çalışacağız.

Bu bağlamda, öncelikle Osmanlı Devleti’nin o günlerdeki siyâsi durumuna ve genel hatlarıyla Ermeni toplumuna göz atmakta yarar vardır.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti’nin gerek ekonomik ve gerekse siyasal açıdan dışa bağımlı hale geldiği bir yüzyıl olarak karşımıza çıkar. Gerçi Osmanlı Devleti III. Selim’den (1789-1807) itibâren kendisini yenilemek için bir takım ıslahat çalışmalarına girişmiş ise de, tüm bu çalışmalara rağmen gün geçtikçe kan kaybetmeye devam etmiştir. Sürekli kaybedilen savaşlar ve süregelen iç isyanlar, ekonomik yönden bozulmayı da beraberinde getirmiştir. Fransız İhtilâli’nin etkisiyle yayılan milliyetçilik fikri, içerisinde birçok ulusu barındıran Osmanlı Devleti’ni gittikçe daha çok etkiler hâle gelmiştir. Bunun sonucu olarak, 1804 yılında isyan eden Sırlara, Bükreş Antlaşmasıyla (1812) bazı imtiyazlar verilmiş¹; 1829’da yapılan Edirne Antlaşması’yla Yunanistan bağımsızlığını kazanmış, Eflak ve Boğdan’a yeni haklar tanınmıştı². Bu yeni siyasi oluşumların başrol oyuncusu Rusya, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’nın mağlubu Osmanlı Devleti’nin önüne Ayastefanos Antlaşması’nın on altıncı ve hemen akabinde yapılan Berlin Kongresi’nin de

¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, VI, Ankara 1995, s. 106.

² Enver Ziya Karal, **aynı eser**, s. 121.

altmış birinci maddesinde belirtilen yeni bir sorun koymuştu. Bu sorunun adı “*Ermeni Meselesi*” idi³.

Fransa'nın Ermeni Milleti⁴ ne karşı ilgisi, Kral XIV. Louis'e (1643-1715) kadar uzanmaktadır. Kral Louis, Türkiye Ermenilerinin Fransa'nın Doğu'daki halkı olabileceğini belirtmiş, Fransız misyonerleri de Ermenileri Avrupa'ya mazlum millet olarak tanıtmışlardı⁵. Fransa bu hareketleri ile Anadolu'da izlemeyi planladığı yayılcı politikaları destekleyecek bir ortam oluşturma arzusunda idi.

Rusya'nın ve Fransa'nın bu faaliyetlerinin yanında, İngilizler de bölgede karışıklıklar çıkarmak için büyük çabalar sarf ettiler. 4 Eylül 1891-9 Haziran 1895 tarihleri arasında sadaret koltuğunda oturan olan Ahmed Cevad Paşa, Ermeni Meselesi hakkındaki fikirlerini dile getirirken, Ermeni olaylarının İngiltere'nin çevirdiği entrikalar sonucu meydana geldiğinden emin olduğunu belirtmiş ve Rusya'nın Çar II. Aleksandır'ın (1855-1881) ölümünden sonra iç meselelerine yönelmesinin doğurduğu boşluktan istifade ile Osmanlı Devleti üzerinde kaybetmiş oldukları nüfûzu tekrar kazanmak için bu hareketlere giriştiklerini ifade eder. İngilizlerin amaçlarına ulaşabilmeleri için hiçbir kanıtı dayanmadan Ermenilerin zulme uğradığından bahsettiklerini belirtir⁶.

Halbuki Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde diğer halklar gibi özgür bir şekilde yaşamlarını sürdürmekte idiler. Fatih Sultan Mehmet devrinde 1461 yılında tesis edilen Ermeni Patrikliği⁷, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeniler üzerinde söz sahibi olmuştu⁸. Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarından dolayı “*Millet-i Sâdıka*” olarak adlandırılan Ermenilerin, devlet içindeki statüleri gelişerek 1821 yılından sonra Rumların yerine tercih edilmeye başlanmış ve önemli devlet görevlerine getirilmişlerdir.

1856 Islahat Fermânı ile gayrimüslimlerin devlet memuru olmalarının önündeki engeller kaldırıldıktan sonra, çok sayıda Ermeninin devletin çeşitli birimlerinde görev

³ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953, s. 395,423.

⁴ Osmanlı Devleti'nde millet sistemi din ve mezhep kıstasına göre düzenlenmiştir. Etnik kökenlerine bakılmadan sadece din gurubunun esas alınmasına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Müslüman, Yahudi, Hıristiyan gibi gurupların her birine “millet” denmiştir. İlber ORTAYLI, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet*”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1985, s. 1001.

⁵ Yavuz Bilge, “*Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa'nın Anadolu'daki Çıkarları ve Ermeniler*”, *Sömürgecilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu'da Fransız-Ermeni İşbirliği*, Elazığ 2003, s. 139.

⁶ Mehmet Mercan, *Sadrazam Ahmed Cevad Paşa*, (Doktora Tezi, İstanbul 1998, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), s. 84 -85.

⁷ 1461 yılında kurulan Patrikliğin ilk Patriği Hovagim Yebisgobos'tur (?-1478). Onun Patrik oluşundan sonra Anadolu'dan birçok Ermeni usta, kalfa, sanatkâr, zanaatkâr, ve işçiler İstanbul'a getirilmiştir. Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul 2003, s. 468.

⁸ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976, s. 149.

aldıkları görülmektedir. Ermenilerden üst düzey görevlerde bulunanların sayısı hakkında bir fikir vermek gerekirse; yirmi bir vezir, yirmi iki nazır, otuz üç mebus, 7 büyükelçi, 11 konsolos, 11 öğretim üyesi, 8 vezir rütbesinde doktor ve kırk bir yüksek dereceli bürokratu sayabiliriz⁹.

Bu görevlilerden birkaçını zikredecek olursak: Kirkor Zohrab, Bedros Hallacıyan, Agop Babilyan, Nazaret Dagavaryan gibi Osmanlı Meclisi mebusları ile, Düyûn-ı Umûmiye idâresi hukuk müşâviri Sarkis Karakoç, Hariciye Müsteşarı Artin Dadyan Paşa, Nafia Nâzırı Kirkor Ağatan ve daha ismini burada belirtmediğimiz birçok Ermeninin, devletin önemli kademelerinde yer aldığını görürüz¹⁰.

1863'de yürürlüğe giren doksan dokuz maddelik Ermeni Nizamnâmesi ile Ermenilerin yüz kırk kişilik bir meclis kurmaları kararlaştırılmış ve bu meclis ile bir bakıma kendi işlerinde karar alma mekanizması oluşturmalarına izin verilmiştir¹¹. Sultan Abdülaziz'in 1867 Ağustos'unda Avrupa seyahatinden dönüşünde Ermeniler onu şarkılar söyleyerek karşılamıştır. Ayrıca Ermeni okulu Türkçe Öğretmeni Oksen Efendi'nin Padişâh'ı metheden dört bentlik bir şarkı güftesi yazdığı, bu şarkının okulun Musiki Nota Öğretmeni Taşçıyan Nikogos tarafından bestelendiği ve Padişâhın gelişi sırasında söylendiği bilinmektedir¹².

2-Tokat'ta Ermeniler

Makalenin konusunun geçtiği yer olan Tokat'ta da Ermeniler devletin diğer bölgelerinde olduğu gibi Müslümanlar ve Rumlarla birlikte huzur dolu bir yaşam sürmekte ve şehrin sosyal ve iktisâdî yapısında etkin bir rol oynamaktaydılar. Dönemin iktisâdî açıdan önemli bir merkezi olan Tokat'ta Ermeniler; boyacı, kalaycı, kazgancı (kazancı), kazzaz (ipek alıp satan), duhâncı (tütüncü), penbeci (pamukçu), terzi, yazmacı, kuyumcu gibi birçok iş kolunda çalışmaktaydılar¹³. Bunlardan kazgancı, demirci, çubukçu gibi meslekleri içine alan metal iş kolu alanındaki esnaf grubunda % 19.3'lük oranla Rumlardan sonra ikinci sırada gelen Ermeniler, gıda sektörünün % 8'lik bir kısmını, hizmet sektöründe (berber, elbise temizlikçisi vb.) % 22 ile ilk sırada yer alan

⁹ Karabet Arman, "Türk Ermeni İlişkileri", **Tercüman Gazetesi**, 4 Nisan 1977.

¹⁰ Osmanlı Devletinde ve 1953'e kadar Türkiye Cumhuriyeti'nde görev alan Ermeniler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Y.G. Çark, **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953**, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1953); Abdülhamit Kırmızı, "Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler", **Ermeni Araştırmaları**, VIII, Ankara: 2003, s. 137 – 152.

¹¹ Esat Uras, **aynı eser**, s. 165-172.

¹² Necdet Hayta, **Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)**, Ankara 2002, s. 19.

¹³ H.Baha Öztunç, **Tokat Şer'iyeye Sicili 11. Defter H.1222/1223-M.1807/1808 139-189. Varaklar Arası Transkripsiyon ve Tahlil Çalışması**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, Tokat: 2003, s. 15.

Müslümanlardan sonra % 8 ile ikinci sırayı almakta, inşaat sektörünün ise % 11 gibi önemli bir oranı bu alanda maharetleri bilinen Ermeni vatandaşlarının elinde bulunmakta idi¹⁴. Ermeniler bu meslek kollarının yanında Şehrin güvenlik teşkilatında da yer almışlardır. Bunlardan: Tokat'ta Semerkand Mahallesi Emniyet azaları Karaoğlanoğlu Karabetoğlu Evakim, Zirbakoğlu Artinoğlu Kevork, Odabaşoğlu Sarkis örnek olarak gösterilebilir¹⁵.

Yine Ermeniler ve diğer gayrimüslimler davalarını âdil bir şekilde Osmanlı Şer'î Mahkemeleri'nde görebiliyorlar ve bu mahkemelerde kendi dinleri üzerine yemin edebiliyorlardı¹⁶. Ayrıca ölen bir Ermeni mallarını eğer isterse burada bulunan kiliselerden birine bırakabilmekteydi¹⁷. Bunun yanında ibâdetlerini de kendi kiliselerinde rahatça yapabilmekte idiler¹⁸. Tokat'ta 1890 yılında Gregoryan Ermenilerinin en eskisi Surp Kevork olmak üzere yedi kilisesi, Katolik Ermenilerinin bir kilisesi ve Protestan Ermenilerinin ise ufak bir ibâdet yeri vardı¹⁹.

Ermeni vatandaşlar, eğitim işlerini de açtıkları okullar ile yürütmekteydiler. 5 Temmuz 1898'de Tokat'ta Ermenilere ait bir mektep ve küçük kilisenin açıldığını görmekteyiz²⁰. 1901 yılında ise Tokat'ta mevcut beş yüz yetmiş beş okuldan kırk adedi gayrimüslimlerin açtığı okullardı²¹.

Tokat'ta Osmanlı Devleti'nin ve İslam Dini'nin gösterdiği bu hoşgörüden etkilenen ve İslamiyet'i kabul eden Ermeniler de bulunmakta idi. Tokat'ta 1772-1897 yılları arasında toplam altmış sekiz adet ihtidâ etmiş gayrimüslimden Ermeni Milleti'ne mensup olarak ifade edilenler; üçü kadın ikisi erkek olmak üzere beş kişidir. Bununla birlikte kayıtlarda milliyeti belirtilmeyip, isimlerinden Ermeni olduğu anlaşılan gayrimüslimler de bulunmaktaydı. Bunlardan Manuk oğlu Danilyan Boğos'un

¹⁴ Galip Eken, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Sayı: 15, İzmir: 2000, s. 163.

¹⁵ *Tokat Şer'iye Sicili*, Defter No: 91, Varak no 52, belge2.

¹⁶ H.Baha Öztunç, *aynı tez*, s. 11.

¹⁷ *Tokat Şer'iye Sicili*, Defter No: 91, Varak no 32, belge 2.

¹⁸ Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin kurucusu Aziz Krikor Lusavoriç'tir. Kurduğu kilisenin mensuplarına da Gregoryen denilir. Ermenilerin mensup olduğu bir diğer mezhep ise Katolik mezhebidir. Bu mezhep gerek ticari gerekse Katolik tarikatların propagandaları sonucu Ermeniler arasında yerleşmiştir. Protestanlık mezhebinin ise Ermeniler tarafından kabul edilmeye başlanması; 1810'da Boston'da kurulan "American Board of Commissioners for Foreign Missions" adlı misyoner örgütünün 1821 senesinden itibaren Osmanlı Devleti'ne misyonerlerini yollaması ve buradaki faaliyetleri ile başlamıştır. 1850'de ise İngiltere'nin Baskılarıyla Protestan Ermenileri "millet" statüsünü kazanmıştır. Nejat GÖYÜNÇ, **Türkler ve Ermeniler**, (Haz: Kemal ÇİÇEK), Ankara 2005, s. 84-91; İlber ORTAYLI, "*Aynı makale*", s.1000.

¹⁹ "Tokat", **Yurt Ansiklopedisi**, X, İstanbul 1984, s. 7085.

²⁰ Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)**, İstanbul 1993, s. 74.

²¹ Okullar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas, 1321*.

Müslüman olma tarihi, 13 Nisan 1897 (11 Zilkade 1314)'dir²². Bu tarih ise Tokat'taki karışıklıktan yaklaşık bir ay kadar sonradır.

O dönemdeki Tokat'ın idâri yapısı ise şu şekilde idi. 1880 yılında Tokat, Sivas Vilâyeti'ne bağlı bir sancaktı²³. Mutasarrıflar Müslümanlardan seçilirken yardımcıları ise gayrimüslim halktan seçiliyordu²⁴. Nüfusu, 1881/82-1883 Osmanlı Genel Sayımı'na göre kazalarıyla birlikte 189.925 idi ve Tokat'ta bu sayıma göre toplam 14.685 Ermeni yaşamaktaydı²⁵.

3-Ermeni Komitelerinin Tokat'taki Faaliyetleri

Kendi aralarında kaynaşmış bu şehrin halkı birbirlerine karşı dâima müsamahakâr davranmakta ve iyi ilişkilerde bulunmakta idi. Ancak, Avrupa Devletleri'nin kışkırtması ve Misyoner Okulları'nın çalışmaları sonucunda, yegâne amaçları yalnızca Osmanlı Devleti'nde karışıklık çıkarmak olan fesat komitelerinin ortaya çıkmasıyla, bu huzurlu ortam bozulmaya başlamıştır. Bu komiteciler 1880 yılından itibaren Anadolu'nun doğusunda örgütlenmeye başlamışlardı. Kurulan bu komiteler; Kara Haç, Armenakan, Vatan ve Koruyucuları, Araratlı, Okulsevenler adlarını taşımaktaydılar²⁶.

Anadolu'da kurulan bu komitelerin yanında, 1887'de Kafkasyalı Nazarbey ile karısı Maro tarafından sosyal-demokrat bir çizgide İsviçre'de kurulan Hınçak Komitesi²⁷ ile 1890'da Tiflis'te kurulan ve ilk hareketleri Türkiye'ye çeteler sokmak, köylülere silah kullanmasını öğretmek, çete kurmak, çete başları yetiştirmek olan Taşnaksutyun Komitesi de Osmanlı Devleti'nin barış içinde yaşayan unsurlarından biri olan Ermeni halkını ayaklandırmaya çalışmakta idiler²⁸.

Anadolu'da Ermeni Komiteleri'nin bir numaralı destekçileri ise, bölgede faaliyet gösteren misyonerlerdi. Misyonerlerin, Anadolu'da kendi korumaları altında olan Ermenilerin bu tür davranışlarını desteklemeleri, onların ihtilalci Ermeni Hareketleri'ne katılmalarını cesaretlendirmiş ve bu hareketleri ile Osmanlı Devleti'nin eleştirisine de

²² Ali Açık, "Şer'iyye Sicillerine Göre Tokat'ta İhtida Hareketleri (1772-1897)" **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23, Erzurum 2004, s. 175.

²³ Mehmet Mercan, "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", **Tokat Kültür Araştırma Dergisi**, Sayı: 17, Ankara 2002, s. 6.

²⁴ Agob Efendi 1898-1899 yıllarında Tokat'ta Mutasarrıf Muavini idi olarak görev yapmakta idi. *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, 1316, s. 549; 1317, s. 524.

²⁵ Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul 2003, s. 176-77.

²⁶ Mehmet Mercan, "Tokat ve Çevresinde Ermeni Olayları", **Tokat Kültür Araştırma Dergisi**, Sayı: 18, Ankara 2003, s. 7.

²⁷ Esat Uras, **aynı eser**, s. 431.

²⁸ Esat Uras, **aynı eser**, s. 442-443.

maruz kalmışlardır. Misyonerler bu suçlamaları reddetmiş iseler de Doğu vilâyetlerindeki faaliyetlerinden ötürü kendilerini savunmada zayıf kalmışlar ve Merzifon Koleji'nde Ermeni komitecilerinin propagandalarını yayımlamak gibi bir çok yanlış harekette bulunmuşlardır. Bunlarla da yetinmeyerek, İstanbul'daki Amerikan misyonerlerinin Ermeni komitecileri ile sıkı ilişki içinde oldukları, Amerikan ve İngiliz basınına "kışkırtıcı" materyaller sağlamışlardır²⁹.

Ermeni Komiteleri'nin oluşumunda öncülük eden misyoner okullarının biri de "Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi Merkezi" olarak adlandırılan Merzifon Amerikan Koleji'ydi³⁰. 1890 yılının Kasım ayında Merzifon Amerikan Koleji'ne gelen ve bu okulda uzun yıllar müdürlük yapan Amerikalı Misyoner George E. White hâtırâtında, İhtilalci bir Rus Ermenisi'nin etrafındaki birkaç kişi ile birlikte kolejin depolarından birinde yakalandığını belirterek, yörede yaşayan Ermeni halkın bu komitecilerden hoşlanmadıklarını şu sözlerle ifâde ediyordu: "*Ermeniler, saklanan isyancı kanun kaçağı çetelerin yakalamasına yardımcı oluyorlardı. Bunlar, şehrin caddelerinde (çetecilerin yaptıkları) katliamdan hoşlanmıyor, sorumsuz guruplara para vermek istemiyor ve nihilist ve ateistlerin desteğine güvenmiyorlardı*"³¹.

Bu okuldaki öğretmenlerden Karabet Tomayan, bölgedeki Hınçak Komitesi'nin başkanı, Ohannes Kayayan ise komitenin sekreteri idi³². 1892'de Merzifon'da toplanan Hınçak Komitesi meclisi bazı kararlar aldı. Bu kararlar:

- 1- Çete mensuplarına beylik silahı sağlanması.
- 2- İsyancıların Gürcü elbisesi ve başlığı giymeleri.
- 3- Komite mensuplarının cephanelerinin kendilerince temin edilmesi.
- 4- Komitecilerin bölüklere bölünmesi.
- 5- Komiteye girişte ödenen para ve aylık aidatla yoksul çetecilere silah temin olunması.
- 6- Hınçak Gazetesi'ne abone sağlanması³³.

²⁹ Jeremy Salt, "Trouble Wherever They Went: American Missionaries in Anatolia and Ottoman Syria in the 19th Century", **Altrusim and İmperialism The Western Religious and Cultural Missionary Enterprise in the Middle East Institue Conference, Bellagio Italy**: August 2000. <http://www.ciaonet.org/conf/mei01/mei01/html>.

³⁰ Merzifon Amerikan Koleji 1863 yılında Amerikan Board Komisyonu misyonerlerinden Marsovan tarafından kurulmuştur. 1896-1897 yılında öğrenci sayısı 145 olan okulun mevcudu sonraki yıllarda 200'ün altına düşmemiştir. Bk. George White E., **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâtıraları**, (çev. Cem Târik Yüksel), İstanbul 1995, s. 160; Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, İstanbul 2005, s. 293.

³¹ George E White., **aynı eser**, 151-153.

³² Esat Uras, **aynı eser**, s. 464.

Komitenin aldığı bu kararlardan yoksul olanlara silah alınması maddesi, çetecilerin Osmanlı Devleti'nin başına bela olmak için her türlü çabayı gösterdiğinin bir delili olarak kabul edilebilir. Hınçak adlı komitenin yaptığı bütün bu huzur bozucu terör hareketlerinin amacını, bugün Ermeni propagandasının öncülerinden olan Luis Nalbandyan, Ermeni halkının duygularını harekete geçirmek için tahrik ve teröre ihtiyaç olduğunu ve bu komitelerin bu amaçla kurulduğunu belirterek, Hınçakların amacının yalnız hükümete karşı saldırılarda bulunmak olmayacağını, hükümet hesabına çalışan Ermeni³⁴ ve Türklere karşı da saldırıda bulunmanın gerektiğini ifade etmektedir³⁵.

Tokat bu komitelerle 14 Ekim 1893 tarihinde Ermeni Doktor Jozef'in Hınçak adlı gizli bir komitenin çetecileri tarafından öldürülmesiyle tanışmıştır³⁶. Tokat'ta 1893 ve 1894/95 yıllarında meydana gelen bu olaylara bakmakta yarar vardır.

Doktor Josef'in katledilme nedeni yalnızca Osmanlı Devleti'ne sâdik bir vatandaş olması idi³⁷. Bu olaydan yaklaşık 10 ay sonra Hınçak Cemiyeti mensupları Tokat'tan İstanbul'a gitmekte olan posta arabasını soymuş ve posta tatarı Mehmet Efendi'yi öldürmüşlerdi³⁸. 20 Haziran 1896'da ise çok sayıda Ermeni'nin toplandığı Ermeni Kilisesi'nden ve Gedükyan, Topalyan ve Çavuşyan Mağazaları'ndan ateş açılmış ve bu olaylar esnasında reji kolcularından Arabacı Çakır Mustafa, Gedükyan Kokas tarafından öldürülmüş, ayrıca Demirciyan Avadis adlı bir Ermeni de Arabacı Daden Mehmet'i öldürüp piyâde zaptiyesi Hamdi'yi yaralamıştır³⁹. Bu olayları Ermenilerin çıkardığı bilgisi olay yerinde bulunan ve sayıları yirmi beşi bulan Müslüman ve Rum tarafından verilen ifâdelerle kesinlik kazanmıştır⁴⁰.

Yaşanan bu olaylar elbette ki şehir halkı üzerinde derin etkiler bırakmış ve kendilerine karşı girişilen bu hareketler karşısında Müslüman Tokat halkı, gerçekten

³³ Esat Uras, **aynı eser**, s. 465.

³⁴ İstanbul'daki Ermeni Cemaati'nin Simon Mahsoud Bey adındaki bir üyesi (Ermeni Patrikhânesinin Tercümanı) Sultan Abdülmecit tarafından Ermenilere verilen kuruluş hatırasının kutlanmasının yasaklanmasının kaldırılması için başvurmadığından Ermeni Komiteleri tarafından görevlendirilen Vanlı iki Ermeni tarafından öldürülmeye çalışılmıştır. "Fransa Dış İşleri Bakanlığı Belgeleriyle Ermeni Meselesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, II, Nisan 1995, s. 67. Ayrıca Turuşakyan İhtilal Komitesi isteklerine uymayan avukat Artin Dirsekyan ile Ticaret Meclisi Üyesi Bozuyan Simon'u Rum Kilisesi civarında öldürmüştür. Bk. Ali Karaca, **aynı eser** s. 65.

³⁵ *Günaydın Marmara Gazetesi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Haziran 2003, s. 6.

³⁶ İbrahim Aykun, "Tokat'taki Ermeni Hınçak Cemiyeti ve Faaliyetleri (1893-1894)", **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, I**, Ankara 2003, s. 503.

³⁷ **Ermeni Komiteleri (1891-1895)**, Haz. Necati Aktaş vd., Ankara 2001, s. 19.

³⁸ İbrahim Aykun, **aynı makale**, s. 512.

³⁹ Hüseyin Nâzım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi**, Haz. Aktaş Necati vd., II, Ankara, 1998, s. 279-280.

⁴⁰ Aşıkyan Sahak'ın kardeşleri Manuk ve Karabet'e yazdığı mektuptan naklen, Hüseyin Nâzım Paşa, **aynı eser**, s. 279.

takdire şâyân bir şekilde soğukkanlı bir tavır sergilemiş olmakla berâber bazı karışıklıklar da görülmüştür.

Bütün Osmanlı kentleri gibi Tokat, Ermeniler için asla katliam sözcüğüne tanık bir şehir olmamıştır. Ermeni Komitecilerinin fesat hareketlerini görmezden gelenler, öldürdükleri, gerek Müslüman ve gerekse Osmanlı Devleti'ne bağlı Ermenileri yok sayanlar, Tokat'ı kendi ağızları ile Ermeniler için o zamanki ifâde ile, “*gasb u garâta, harîk ü harâbiyyete, cevr ü cefâyâ, katl ü kahra ve her türlü azab u cefâyâ dūçâr*” olmadıkları bir şehir olarak belirtmişler ve bir bakıma mevcut karışıklık hareketlerinin kendileri tarafından çıkarıldığını kabul etmişlerdir⁴¹.

Meydana gelen olayların sorumlularının Ermeniler olduğunu gösteren bir diğer kanıtta, Amerikalı Muhabir Dr. George Heptworth'un raporudur. Heptworth raporunda, 26 Ocak 1896 ve 13 Ocak 1897 tarihlerinde Ermeni cemiyet ve komitelerinin; tahriklere, suikastlara, her türlü sabotaja ve teröre ara verilmeden devam edilmesi, bunun yanında Anadolu'daki Ermenilere silah, cephane gibi yardımların sürdürülmesi, vilâyetlerde hükümetin başına gâileler açacak çete hareketlerine hız verilmesi, Müslüman halkın huzursuz edilmesi, göçe zorlanması, öldürülmesi ve Ermeni halkın isyana teşvik edilmesi gibi kararlar aldığını bildirmiştir⁴².

4- 1897 Tokat Hadisesi ve Abd-Avrupa Basınına Yansımaları

19 Mart 1897 tarihinde meydana gelen bu hadisede, devletin resmi raporunda on beş Ermeninin öldüğü ve üç Müslümanın da yaralandığı şeklinde bildirmiştir⁴³. Olayla ilgili haber Amerika'nın New York Times Gazetesi'nin 22 Mart 1897'deki sayısında Osmanlı Devleti'nin sunduğu rapor esas alınarak yer almıştır. Ancak ifade edildiği gibi resmi raporda 3 Müslüman ölü değil yaralı olarak ifade edilmiştir⁴⁴. O sırada Girit Meselesi ile yakından ilgilenen bir diğer devlet olan Fransa basınında da Tokat olayının 19 Mart 1897 günü başlayıp ayın 24üne kadar devam ettiğini bildirerek bu olayı sanki günlerce sürmüş gibi göstermiştir⁴⁵. Olay hakkında Amerika ve Avrupa basını, o sıralarda Osmanlı Devleti'nden koparılmak istenen ve karışıklıkların eksik olmadığı Girit Sorunu'nun kendi lehlerine çözülmesi için yanlı ve abartılı haberler yapmaktan çekinmemiştir. Burada dikkat edilmesi lazım gelen en önemli nokta, Osmanlı Devleti

⁴¹ Hüseyin Nâzım Paşa, **aynı eser**, s. 265.

⁴² Bayram Kodaman, “Bir Amerikalı Gazeteci Gözüyle Ermeni Macerası (1897)”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu (8-12Ekim 1984 Erzurum)**, Ankara 1985, s. 262-263.

⁴³ BOA. Y. MTV. Nr. 152/71.

⁴⁴ New York Times, 22 March 1897, s. 7.

⁴⁵ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Siyasi** (Bundan sonra BOA. HR. SYS. şeklinde yazılacaktır), Nr. 2869/42.

için sergilenen oyunlardır. Almanya, bu sıralarda Osmanlı Devleti ile ikili ilişkilerinin iyi olması sebebiyle Tokat olayı ile ilgili Fransa, İngiltere, Rusya ve Amerika'ya nazaran gerçekçi bir tavır takınmış ve Osmanlı Devleti'nin aleyhinde hareketler içine girmemiştir. 1890'dan sonra Ermeni Meselesi'ne müdâhil olmaya başlayan Almanya'nın bu meselede siyasi politikalarına uygun bir şekilde davranarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını ve İngiltere'nin tutumunu sınırlamaya çalıştığını da görmekteyiz⁴⁶.

Amerika ile Avrupa basınının yaptığı bu “yanlı habercilik” Osmanlı Tarihi'nde ilk değildi. 1894 yılında meydana gelen Sason olayları esnasında Daily News Gazetesi, yirmi beş Ermeni köyünün tahrip edildiğini ve 3000 kişinin öldürüldüğünü belirtmiş, Kölnische Zeitung Gazetesi ise, yirmi beş Ermeni köyünün katliama tabi tutulduğunu ve ölenlerin sayısının 6 binden 10 bine ulaştığını, birçok Ermeni'nin evleriyle beraber yakıldığını bildirmiştir⁴⁷. Fakat gerçekler bunun aksini göstermektedir. Sason olaylarını incelemek için bölgeye giden ve aralarında Fransa, İngiltere ve Rusya'nın temsilcilerinin de bulunduğu tahkikat komisyonu, yaptığı inceleme sonunda sunduğu raporda, olaylar sırasında ölen Ermenilerin sayısını; Şenik'te yüz on dört, Semal'de yetmiş sekiz, Güllügozen'de kırk, Ağrı'da yirmi iki, Simotong'da 10, Talori'de on dört olmak üzere toplam iki yüz yetmiş yedi kişi olarak tespit etmiştir⁴⁸. Bu tür abartılı ve yanlı haberleri tekzip etmek ve dış basını takip etmek için 1883 yılı başlarında Hariciye Nezâretine bağlı bir Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü kuruldu⁴⁹.

Nitekim, İngiliz casusu Arminius Vambery 1 Kasım 1895'de Sir Thomas'a yazdığı mektupta İngiliz Hükümeti'nin tutumunun anlaşılır olmadığını ve Times gibi İngiliz gazetelerinin Ermeniler ile ilgili haberlerinde gösterdikleri iki yüzlülüğü açıkça dile getirecektir⁵⁰.

Yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz abartılı ve yanlı haberler, 1897'de Tokat'ta meydana gelen karışıklık için de yazılmış ve bu haberler ile Osmanlı Devleti'ne baskı uygulanmaya çalışılarak Girit Sorunu gibi meselelerde tavizler koparılmaya çalışılmıştır. Amerikan New York Times gazetesinde 22 Mart-25 Ağustos 1897 arasında çıkan yazılar bu tür haberlere ilginç bir örnek teşkil eder. Zira adı geçen gazetenin zikredilen tarihler arasındaki haberleri Türk arşiv belgeleri ile karşılaştırıldığında haberlerin çoğu zaman düzmece olduğu ortaya çıkar.

⁴⁶ Mehmet Beşirli, “Alman Belgelerine Göre Ermeni Meselesi ve Avrupa Emperyalizmi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 125, İstanbul 2000 s. 89.

⁴⁷ Mehmet Mercan, **aynı tez**, s. 78.

⁴⁸ gösterilen yer.

⁴⁹ Zekeriya Kurşun, “II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyetinin Kurulması ve Faaliyetleri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, I, İstanbul 1999, s.107.

⁵⁰ Mehmet Beşirli, **aynı makale**, s. 90.

Bu gazetenin 22 Mart 1897 tarihli nüshasında bildirdiği haberde resmî olarak bildirilen rapora göre Tokat'ta on beş Ermeni ve 3 Müslüman öldürülmüştür denilmektedir⁵¹. Görüldüğü üzere olayın başlangıcında Times gazetesi her ne kadar sayılar yanlış da olsa haberi Osmanlı Devleti'nin resmi raporuna dayanarak vermiştir. Ancak iki gün sonraki yazılarında resmi raporlara göre on beş Ermeni ve 3 Müslüman'ın öldürüldüğünü, ancak İngiliz Konsolosluğu'nun "güvenilir kaynaklardan!" elde ettiği bilgilere göre yüz Ermeni'nin kiliselerinde iken katledildiğini, mallarının yağmalandığını ve İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin Bâbıali'ye sert bir nota verdiğini yazmaktadır⁵². Gazetenin 26 Mart 1897 tarihli nüshasında ise, bu rakam yedi yüze ulaşmış ve Sultan II. Abdülhamit'in emri ile bölgedeki yetkililerin de komisyon tarafından mahkeme edilecekleri belirtilmiştir⁵³. Habere 3. sayfada geniş olarak yer verilmiş ve büyük puntolu başlıkla yedi yüz kişinin katledildiği söylenmiştir⁵⁴. Burada gazetenin güvenilir olarak belirttiği kaynak ise Ermeni Patrikhânesi'nden başkası değildi⁵⁵. Ermeni Patrik'i Ormanyan'ın Sultanı protesto ettiği, sunduğu istifasında ısrarcı olacağı, buna karşın Sultanın, Patrik'in istifasını kabul etmediği ve ona Ermenilere daha fazla imtiyaz vereceğine dair söz verdiği ve Patriğin bu imtiyazların Easter Gününe⁵⁶ kadar verilmesini istediği de bildirilmektedir. Haberin devamında ise, sekiz Ermeninin burada başka olay çıkmaması için önlem olarak hapsedildiğini belirtiyor ki, bu Ermenilerin burada Müslümanları kışkırtıcı bir gösteri yapmaları bekleniyordu. Bu tutuklama olayı bize hadisenin Ermenilerin kışkırtması sonucu meydana geldiğini göstermektedir. 5 Nisan'da ise, gazeteden öğrendiğimize göre daha önce Cidde Valiliği görevinde bulunan Hasan Paşa'nın Tokat'a Vali olarak atanması, İstanbul'daki elçilerin hoşuna gitmemiş ve bu atamayı protesto etmişlerdir⁵⁷. Ayrıca yazının devamında Amerikalı Bakan Mr. Terrel'in Osmanlı Devleti'nden bölgedeki misyonerlerin askeri koruma altına alınması için baskı yaptığı da belirtilmektedir.

Gazete 9 Nisan 1897'de İngiliz "Daily Chronicle" gazetesinin verdiği habere atıfla, Tokat'ta 2.000 Ermeni'nin öldürüldüğünü ve bu gibi hareketlerin tekrar edilmesinin beklendiğini, ayrıca Hamidiye Alayı'nın Erzurum'a doğru hareket ettiğini ve bu askeri birliklerin bütün Suriye sınırında Türk askerinin yerini alacağını ve Ermenilerin

⁵¹ *New York Times*, 22 March 1897, s. 7.

⁵² *New York Times*, 24 March 1897, s. 7.

⁵³ *New York Times*, 26 March 1897, s. 1.

⁵⁴ Gösterilen yer.

⁵⁵ Ermeni Patrikliği bu abartıları bölgedeki Ermeni nüfusu hakkında da yapmaktan geri durmamıştır. Örneğin Van'ın nüfusunun 252.500 Ermeni ve 150.000 Müslüman'dan müteşekkil olduğunu belirten Patrikliğin bu iddiasını Van'da yüzbaşı olan Emilius Clayton gerçek rakamların 138.559 Ermeni ve 109.640 Müslüman olduğunu belirterek çürütmüştür. Kemal Karpat, **aynı eser**, s. 93-94.

⁵⁶ Yumurta Paskalyası günü. Pars Tuğlacı, **İllustrated English Turkish Dictionary**, İstanbul 1996, s. 201-202.

⁵⁷ *New York Times*, 5 April 1897, s. 1-7.

buradan Zeytun'a kaçışını engelleyeceğini ifâde ederek, Chronicle muhabirinin Osmanlı Devleti ile Ermeniler arasında çatışmanın kaçınılmaz bir husus olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir⁵⁸. Chronicle muhabirinin bu iddiasının gerçekdışı olduğunu bir batılı tarihçinin eserinden anlamaktayız: Bu eserde, kışkırtıcı hareketler kısa sürede unutulunca Müslümanlar ile Ermeniler arasındaki ilişkilerin eski haline döndüğünü, Ermeni ihtilalci dernek üyeleri ve aydınların özellikle Anadolu'daki Ermeni halkının kendi hareketlerine katılmadıklarını görmeleri ile Osmanlı Devleti'ni terk ettiklerini ve 1897'de Ermeni sorununun I. Dünya Savaşı'na kadar ortadan kalktığı ifade edilmektedir⁵⁹.

Chronicle muhabirinin öldüğünü belirttiği Ermenilerin sayısı ise tamamen uydurmadan ibârettir. Eğer bu kadar kişi hayatını kaybetse idi, bunların vesayet işlemlerinin, hayatını kaybeden herkese yapıldığı gibi Şer'iyye Sicillerinde kayıt altına alınması lazım gelirdi. Oysa Tokat'ın 1897 tarihini içeren doksan bir-doksan iki Numaralı Şer'iyye Sicilleri incelendiğinde Ermenilerle ilgili vesayet davalarının yirmiyi geçmediği görülür. Bu sayının uydurma olduğunu dönemin nüfus hareketlerinden de rahatça izleyebilmekteyiz. Tokat'ın nüfusu Haziran 1895 tarihinde, İngiliz Askeri Konsolosu William Everett'in Dışişleri'ne gönderdiği raporda 187.416 olduğu ve bu nüfusun 160.820'si Müslüman, 16.590'ı ise Ermenilerden meydana geldiği bildirilmektedir⁶⁰. 1906/7 Osmanlı Nüfus Sayımı'nda ise Tokat'ın nüfusu 238.148'e yükselmiş görünmektedir. Bu nüfus içinde Ermenilerin sayısı 20.483'e ulaşmıştır⁶¹. Ermeni nüfusunda görülen bu düzenli artışın yalnız Tokat ile sınırlı kalmadığı, bütün Osmanlı topraklarında olduğu görülmektedir. Nitekim 1885'de Osmanlı Devleti genelinde 998.887 olan Ermeni nüfusu 1897'de 1.042.374'e, 1906'da 1.050.513'e ve 1914'de 1.162.169'a ulaşmıştır⁶². 1897-1906 arası Ermeni nüfusundaki artışın az olmasının sebebi ise özellikle 1896-1897'den itibaren Osmanlı Devleti'nin göç yasağını kaldırması üzerine, Ermenilerin başta Amerika olmak üzere başka ülkelere göç etmesinden kaynaklanmaktadır⁶³.

New York Times Gazetesi, 13 Nisan tarihli nüshasında, Osmanlı Bakanı Mustafa Bey'in Associated Press'e yaptığı bir değerlendirmeyi vermektedir. Bu değerlendirmede Mustafa Bey, Tokat'ta bazı karışıklıkların olduğunu söylemiş ancak dile getirilen ölü sayısının çok fazla abartıldığını, fakat buna rağmen Tokat'taki askeri ve sivil yetkililerin

⁵⁸ *New York Times*, 9 April 1897, s. 1.

⁵⁹ Stanford J Shaw. - Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (çev. Mehmet Harmancı), II, İstanbul 1983, s. 255-256.

⁶⁰ Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**, İstanbul 1984, s. 169-170.

⁶¹ Kemal Karpat, **aynı eser**, s. 202.

⁶² **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**, Haz. Behar Cem, II, Ankara 1996, s. 46.

⁶³ Kemal Karpat, **aynı eser**, s. 280-281.

konu ile ilgili olarak soruşturma altına alındıklarını ifade etmiştir⁶⁴. Mustafa Bey ayrıca, Sivas Valisi'nin, sonu nereye varırsa varsın, suçluların yakalanıp hukukun öngördüğü en sert cezalara çarptırılmaları hakkında resmi emir aldığını belirtmekte ve buna ilaveten Müslüman ve Hıristiyanlardan yüksek sivil ve askeri yetkililerin oluşturacağı ve başkanlığını Hasan Fehmi Paşa'nın yapacağı bir komisyonun kurulacağını ifade etmiştir. Mustafa Bey'in, Ermeni Komitecileri'nin Osmanlı Hükümeti'ni Girit ve Yunan sorunlarından dolayı sıkıntıya sokacak her türlü karışıklığı ülkenin her yanına yaymak için ellerinden gelen her yolu denediklerini de söylediğini belirten haber, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında olabilecek her türlü karışıklığın önünün alınması için Vilayet yetkililerinin gece ve gündüz çalıştığı bilgisi ile son bulur. Bu haberden de açıkça görüleceği üzere, Ermeni Komiteleri, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak için Anadolu'da her türlü karışıklığı çıkarıyorlardı. Tüm bu katliam haberlerinin yapılması, sadece emperyalist devletlerin çıkarlarını korumaya yönelikti.

17 Nisan'daki haberde ise, Tokat olaylarında kusuru bulunan Tokat Mutasarrıfı, polis şefi ve jandarma yetkililerinin de bulunduğu iki yüz kişinin yakalandığı bildirilmektedir⁶⁵. Gazetenin 18 Nisan 1897'deki sayısında, Türk hükümetinin Anadolu'da Ermeniler ile Müslüman halk arasında daha fazla karışıklık meydana gelebileceğine ve bunun önlenmesi gerektiğine dair 6 büyükelçinin Osmanlı Hükümetini uyardığı belirtilmektedir. Bu yazıda geçen şu ifade dikkate şayandır: “Eğer son raporlar doğru ise, Müslümanlar Anadolu'nun başka eyaletlerinde de Ermenilere karşı hareketlere girişeceklerdir⁶⁶.” Kaynağı belirtilmeyen bu haberin, diğer haberlerle değerlendirildiğinde, Ermeni veya Yunan Patrikhanesi kaynaklı olması ihtimâl dahilindedir. Ancak bu haber tamamen gerçek dışıdır. Osmanlı Ermenilerinin I. Dünya savaşı sırasında emperyalist güç odakları tarafından tekrar kışkırtılana kadar Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanlar ile eskisi gibi dostça geçindikleri bir gerçektir. Eğer ifade ettikleri gibi Müslümanlar böyle bir hazırlık içine girdiler ise, neden bunu fiiliyata geçirmediler? Madem Ermenilere karşı böyle bir kin duyuyorlardı, neden bu insanlarla aynı toprağı paylaştılar ve nüfuslarının 1914'de Tokat'ı da içine alan Sivas Vilâyeti'nde 143.406 ve Osmanlı Devleti'nin genelinde ise 1.161.169'a çıkmasına izin verdiler⁶⁷?

Aslında bu sorulara verilecek cevaplar, bize Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin, gerek emperyalist devletler ve gerekse onların maşası olan Ermeni Komiteleri'nin kışkırtmalarının olmadığı ortamda Osmanlı toplumunda diğer milletler ile bir arada huzur içinde yaşadıklarını ve iddia edildiği gibi Ermenilere karşı girişilen her hangi bir olumsuz hareketin olmadığını gösterecektir. Zaten olay sonrasında da Osmanlı Devleti, Tokat'taki yüz yirmi hanede meskun 416 Ermeni'ye ekmek yardımı ve yanı sıra

⁶⁴ *New York Times*, 13 April 1897, s. 9.

⁶⁵ *New York Times*, 17 April 1897, s. 7.

⁶⁶ *New York Times*, 18 April 1897, s. 22.

⁶⁷ Kemal Karpat, *aynı eser*, s. 226.

her hane için yüz ila iki yüz kuruş arasında mal sandıklarından yardım yapılması kararlaştırılmıştır⁶⁸.

Büyükelçilerin bu öngörüsünü, Osmanlı basınının tamamen hayal ürünü olarak ifade ettiğini aynı haberin devamından görebilmekteyiz. Bu arada Hasan Fehmi Paşa ve meslektaşlarının oluşturduğu komisyon Rus Konsolosu ve İngiliz Konsolos Yardımcısı tarafından yakından izlenmekte idi. Bu konu ile ilgili karar beklenirken başka karışıklıkların çıkacağı endişesi de vardı. Şöyle ki Ermeniler tarafından yapılan tehditler, Osmanlı Hükümeti'ne sıkıntı vermekte idi. Haberin devamında Ermenilerin kendileri ile ilgili reformların yapılmasında “*Büyük Güçlerin*” hareketsiz kalmasına çok sinirlendikleri ifade edilmiştir. Bunun yanında Galata'da Ermenilerin saldırılarda bulunacakları endişesi ile dükkanların kapalı kaldığı, atlı devriyelerin sayılarının arttırıldığı haberleri verilmekte ve Ermeni liderlerinin Müslümanlara karşı hareketlerinin olacağı yönünde söylentiler ileri sürülmektedir. Haberin devamı daha da ilginçtir ki, burada Ermeni Komiteleri tarafından harekete geçmeye zorlanan İstanbul'daki Ermenilerin henüz istenilen noktaya gelmediği söylenmektedir. Ermeni Komiteleri'nin İttihat ve Terakki Partisi (Jön Türkler) ile ittifak yapma isteğinin olduğu, bu isteğin İttihat ve Terakki Partisi tarafından Müslüman olmadıkları bahanesi ile kabul görmediği, ancak buna rağmen Ermeni Komiteleri ve İttihat ve Terakki Partisi arasında bir gönül bağı anlaşmasının (*Entente Cordiale*) olmasının tamamen imkansız olmadığı belirtilmektedir⁶⁹.

Yine aynı haberde Ermeni basınının hâlâ Yunan Bakan Mr. Mavrogordato'ya karşı oldukları belirtiliyor. Çünkü bakan Anadolu'nun bazı büyük şehirlerinde kışkırtma hareketleri içinde olan Rum ve Ermenilerin olduğunu ve bunların sorumluluğunun da Ermeni Komiteleri'nde olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü üzere bir Yunan bakanı bile Anadolu'da büyük bir kışkırtma hareketinin olduğunu söylemektedir. Bu da meydana gelen olayların sorumluluğunun kimde olduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir.

Osmanlı Matbuat Umum Müdürlüğü yurt dışında çıkan bütün bu haberleri yakından izlemekte idi. Bu haberlerden birinde, *Standart Gazetesi*, İstanbul'dan alıp yayınladığı bir mektupta, Tokat'taki karışıklığın Batum'dan gönderilen fesatçılar tarafından yapıldığını bildirmekte ancak bunların Ermeni veya Müslüman mı olduğundan bahsetmemektedir⁷⁰. *Morning Post Gazetesi* ise, Tokat'ta ölenlerin miktarını Ermeni Patrikhânesi'ne dayanarak yedi yüz olarak göstermekte ancak haberin devamında Ermeni

⁶⁸ BOA. DH. TMİK. M. Nr. 34/37.

⁶⁹ Taşnaksutyun Komitesi 20 Ocak 1897'de Jön Türkleri sadece beyanname yazmakla suçlayarak onları İhtilalci hareketlere çağırılmış, 24 Temmuz 1897'de de bu çağırısını tekrarlamıştır. 31 Mayıs 1898'de ise komitenin resmi merkez yayın organı Droşak gazetesi, Jön Türkler ile birlikte Sultanın katli ve meclisin açılması konusunda ortak harekete davet etti. M. Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, I, İstanbul 1989, s. 280.

⁷⁰ BOA. HR. SYS. Nr. 2869/42.

İhtilal Komiteleri'nin yeniden fesat hareketlerine girişebileceğinden endişe edildiği ifade edilmektedir⁷¹.

Hariciye Nezâreti'ne 26 Mart 1897 tarihinde Berlin Sefâreti'nden gelen bir telgrafta ise, Osmanlı Devleti'nin o günlerde Avrupa kamuoyunda Girit ve Yunan sorunları nedeniyle fazlasıyla olumsuz olan görüntüsünün Tokat'taki olay ile daha da fenalaşacağını belirtmesi karşısında Babıâli'nin elinden geleni yapmakta olduğunu ancak Ermeni Fesat Komitelerinin tahriklere ve fesatçılığa devam ettikleri müddetçe bu tür karışıklıkların önünün alınamayacağını bilmesi lazım geldiği dile getirilmektedir⁷².

Londra Sefâreti'nden 23 Mart 1897'de gelen diğer bir telgrafta ise, gazetelerin Tokat'ta ölen Ermenilerin sayısının yüz olduğunu haber verirken, bir komisyonun oluşturulduğu bildirilmektedir⁷³.

Matbuat Umum Müdürlüğü'nün tespit ettiği önemli bir diğer haber de 29 Mart 1897 tarihlidir. Bu haberde, Ermeni müfritleri ile müttefiklerinin Londra'da Tokat'taki karışıklığı kullanarak bir "Ermeni Meselesi" oluşturmaya çalıştıkları söyleniyor⁷⁴. Haberden de anlaşılacağı üzere Anadolu'da meydana gelen tüm bu karışıklık hareketlerinin İngiltere başta olmak üzere diğer emperyalist devletler tarafından Ermeniler kullanılarak ortaya çıkarıldığı gerçeği açıkça ifade edilmektedir⁷⁵.

27 Haziran 1895 ile 20 Ekim 1899 tarihleri arasında Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği yapan Ahmet Şâkir Paşa⁷⁶ da, görev yaptığı bu yıllar içerisinde Tokat'ta bu derecede büyük bir olayın varlığından bahsetmemektedir. Bilakis o, 3 Mart 1897 tarihinde saraya gönderdiği bir telgrafta, Van, Bitlis, Mamüretü'l-aziz (Elazığ) ve Sivas vilâyetlerinde bulunan Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin son bulmuş olan fesat hareketlerini yeniden başlatmak için her fırsattan yararlandıklarını ve bir an olsun boş durmadıklarını bildirmiştir⁷⁷. Şâkir Paşa'nın gönderdiği mektubun tarihi ile Tokat'ta meydana gelen karışıklığın tarihi göz önüne alındığında çıkan hadisenin müsebbiplerinin kimliği ortaya çıkmaktadır.

New York Times Gazetesi'nin verdiği tutuklama haberleri de kendi içinde bir tutarsızlık göstermektedir. 17 Nisan'da iki yüz kişinin tutuklandığını bildiren gazetenin, 6 Mayıs 1897 tarihli sayısında tutuklu sayısı, yüz kırk Müslüman ve 4 Ermeni olarak verilmiştir⁷⁸. Bunlardan 6 Müslüman ölüm cezasına çarptırılmış geri kalanları ise yedi ilâ

⁷¹ BOA. HR. SYS. Nr. 2869/34.

⁷² BOA. HR. SYS. Nr. 2839/10.

⁷³ BOA. HR. SYS. Nr. 2869/30.

⁷⁴ BOA. HR. SYS. Nr. 2869/41.

⁷⁵ BOA. Y.PRK.EŞA. Nr. 26/85.

⁷⁶ Ali Karaca, **aynı eser**, s. 55.

⁷⁷ Ali Karaca, **aynı eser**, s. 70.

⁷⁸ *New York Times*, 6May 1897, s. 7.

on beş yıl hapis cezası ile cezalandırılmıştır. Gazetenin bu haberi de gerçeği yansıtmamaktadır. Yapılan mahkeme sonucunda on yedi kişinin idam, otuz beş kişinin de çeşitli müddetler hapis ve kürek cezalarına çarptırılmıştır. İdamlarına karar verilenlerden on dördünün de cezasının indirilmiş idamla mahkum Katırcı Koca Halil, Dökücüoğlu Hacı Hüseyin ve Çerkes Yusuf'un da idam kararları daha sonra uygulanmayarak hapis cezasına çevrilmiştir⁷⁹.

New York Times'ın Tokat Hadisesi ile ilgili 25 Ağustos 1897'de çıkan son haberinde ise, sultanın verilen ölüm cezalarını, Trablus ve Berberistan'da kürek cezasına çevirdiği ifade edilmiştir⁸⁰. Bu haberin hemen üst kısmında verilen bir diğer haberde ise, Girit'te iki Ermeni'nin yakalandığını bildirilmekte ve bu da bize komitecilerin yalnız Anadolu'da değil Girit'te de fesat faaliyetlerini sürdürmekte olduğunu göstermektedir.

5- Sonuç

Dış basında çıkan bu haberler, bütünüyle incelendiğinde ve Osmanlı Devleti'nin verileri ile karşılaştırıldığında, O dönemde bu yönde meydana gelen olayların Ermeni Komiteleri tarafından yapılan kışkırtma sonucu vuku bulduğunu görmekteyiz. Dış basın haber kaynakları ise, ya Ermeni Patrikhanesi ya da Rum Patrikhanesi olmuş veya adı verilmeyerek "güvenilir kaynak!" adı altında okuyucu inandırılmaya çalışılmıştır. Bu tür uydurma haber ve verilerle Osmanlı Devleti'ne karşı politik baskı kurma yolu takip edilmiştir.

Gerek olaylar esnasında hayatını kaybedenlerin ve gerekse mahkemelerde cezalandırılanların sayısında bir tutarlılığa rastlanmamaktadır. On beş olarak verilen ölü sayısı zamanla yüze daha sonra da yedi yüze kadar çıkmış ve hatta iki bin olarak bile gösterilmiştir. Yakalanan suçluların sayısında da bu tutarsızlık devam etmiştir. Yakalanan Ermenilerin sayısı hemen hemen yokmuş gibi gösterilmeye çalışılmış veyahut da ilgili haber gazetenin sadece o sayısında verilmiş, ancak daha sonraki sayılarda hiç söz konusu edilmemiştir. Oysa Müslümanlar söz konusu olduğunda, bu konu ile ilgili çıkan her haberde miktarın abartılarak verilmesinden çekinilmemiştir. Osmanlı Devleti bu yanlış haberleri mümkün olduğunca yakından izlemiş ve gerekli cevapları verme yolunu izlemiştir.

Bu kasıtlı haberler ile aynı dönemde gazetelerin sütunlarında yer alan Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında Girit'te meydana gelen karışıklıkta kendi ülkelerinde Yunanistan lehine bir kamuoyu oluşturulması politikası güdülmüş ve bu sayede Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada tecrit edilmesine çalışılmıştır.

⁷⁹ BOA. Y.A.RES. Nr. 87-24.

⁸⁰ *New York Times*, 25 August 1897, s. 5.

KAYNAKÇA

I - Arşiv Kaynakları

a) Millî Kütüphane Yazmalar Bölümü Tokat Şer'iyce Sicilleri

Sıra No.	Şer'iyce Sicil Defter No.	Ait Olduğu Tarih	Sayfa .
1	91	1315-1317 (1897-1899)	195
2	92	1315-1319 (1897-1902)	195

b) Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dahiliye Tesri-i Islahat ve Muamelat Komisyonu (DH.TMIK.M) Nr. 34/37.

Hariciye Siyasi (HR.SYS) Nr. 2839/10, 2869/30, 2869/41, 2869/34, 2869/42.

Yıldız Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA) Nr. 26/85.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV) Nr. 152/71.

Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES) Nr. 87/24.

II- Süreli Yayınlar

1- *Günaydın Marmara Gazetesi*.

2- *New York Times*.

3- *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Sene 1316, 1317.

4- *Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas* 1321.

5- *Tercüman*.

III- Makale ve Kitaplar

AÇIKEL, Ali, “Şer'iyce Sicillerine Göre Tokat'ta İhtida Hareketleri (1772-1897)”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2004.

AYKUN, İbrahim, “Tokat'taki Ermeni Hınçak Cemiyeti ve Faaliyetleri (1893-1894)”, **Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, I**, Ankara 2003.

AKTAŞ Necati vd., **Ermeni Komiteleri (1891-1895)**, Ankara 2001.

BEHAR Cem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927, II**, Ankara 1996.

-
- BEŞİRLİ, Mehmet, “Alman Belgelerine Göre Ermeni Meselesi ve Avrupa Emperyalizmi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 125, İstanbul 2000.
- ÇARK, Y.G., **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler 1453-1953**, İstanbul 1953.
- DABAĞYAN, Levon Panos, **Türkiye Ermenileri Tarihi**, İstanbul 2003.
- EKEN, Galip, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Toplumunda Nüfusun Mesleki Yapılanması”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S: 15, İzmir 2000.
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara 1953.
- “Fransa Dış İşleri Bakanlığı Belgeleriyle Ermeni Meselesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, II, Nisan 1995.
- GÖYÜNÇ, Nejat, **Türkler Ermeniler**, (Haz.: Kemal ÇİÇEK), Ankara 2005.
- HANIOĞLU, M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, I, İstanbul 1989.
- HAYTA, Necdet, **Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)**, Ankara 2002.
- Hüseyin Nâzım Paşa, **Ermeni Olayları Tarihi**, Haz. Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, KÜÇÜK Mustafa, II, Ankara 1998.
- KARACA, Ali, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)**, İstanbul 1993.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, VI, Ankara 1995.
- KARPAT, Kemal, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, İstanbul 2003.
- KIRMIZI, Abdülhamit, “Son Dönem Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler”, **Ermeni Araştırmaları**, VIII, Ankara 2003.
- KODAMAN, Bayram, “Bir Amerikalı Gazeteci Gözüyle Ermeni Macerası (1897)”, **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu (8-12Ekim 1984) Erzurum**, Ankara 1985.
- KURŞUN, Zekeriya, “II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyetinin Kurulması ve Faaliyetleri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, I, İstanbul 1999.
- KÜÇÜK, Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**, İstanbul 1984.
- MERCAN, Mehmet **Sadriazam Ahmed Cevad Paşa**, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1998.
-

-
- _____, “Tokat ve Çevresinde Ermeni Olayları” **Tokat Kültür Araştırma Dergisi**, S: 18, Ankara 2003.
- _____, “Tokat’ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge” **Tokat Kültür Araştırma Dergisi**, S: 17, Ankara 2002.
- MUTLU Şamil, **Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları**, İstanbul 2005.
- ORTAYLI, İlber, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet*”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansikopedisi, IV**, İstanbul 1985
- ÖZTUNÇ, H.Baha, **Tokat Şer’iyye Sicili 11. Defter H.1222/1223-M.1807/1808 139-189. Varaklar Arası Transkripsiyon ve Tahlil Çalışması**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans Tezi, Tokat 2003.
- SALT, Jeremy, “ Trouble Wherever They Went: American Missionaries in Anatolia and Ottoman Syria in the 19th Century”, **Altrusim and İmperialism The Western Religious and Cultural Missionary Enterprise in the Middle East Institue Conference**, Bellagio Italy August 2000.
- SHAW, Stanford J.-SHAW Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II**, Çev.: Mehmet Harmancı, , İstanbul 1983.
- “**Tokat**”, *Yurt Ansiklopedisi, X*, (stanbul 1984.
- TUĞLACI, Pars, **İllustrated English Turkish Dictionary**, İstanbul 1996.
- URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1976.
- YAVUZ, Bilge, “Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa’nın Anadolu’daki Çıkarları ve Ermeniler”, **Sömrgencilik Hareketlerinde Fransa ve Anadolu’da Fransız-Ermeni İşbirliği**, Elazığ 2003.
- WHİTE, E. George, **Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâtraları**, Çev: Cem Târık Yüksel, İstanbul 1995.